

ÉLŐ SZERVEZETEK, SZERVEZETT ÉLŐK

— Séta a hierarchia körül —

VARGA ZOLTÁN

„Mint említettük, a sejtekben megsemmisül a normális osztódást szabályozó mechanizmus, és ennek következtében a rákos szövet rendellenesen növekszik. Ezek a szövetek elvesztik feladatköreiket, kijátszva azokat a törvényeket, amelyek pontosan meghatározott helyet biztosítanak számukra a szervezet egészében. A rákszövet éli saját életét, megsemmisítve környezetét, mindaddig, amíg nem kezd veszélyeztetni a létfontosságú funkciókat. A »megbolondult« sejtek szaporodása minden tisztelet nélkül támadja mindazon struktúrákat, amelyekről az élet függ: ha olyan vezetékhez ér, amely továbbítja a nyersanyagokat vagy elvezeti a végtermékeket, egyszerűen eldugaszolja vagy felrobbantja őket, és az egész aktivitás megszűnik.»

Rákról szóló ismeretterjesztő írásban olvastam a fentieket. Hogy nyomban, már menet közben holmi anarchistákhoz, terroristákhoz, bűnözőkhöz hasonlítsam a kérdéses ráksejteket, lényegében ugyanannak a reflexszerű képzettársítási kényszernek engedelmessé, amely a szóban forgó szöveg szerzőjét is motiválta, amikor »megbolondult« sejteket emlegetett. Mit sem érezve természetesebbnek az élő szervezet és a társadalom közötti efféle párhuzamoknál. Hogy a következő pillanatban épp erre csodálkozzak rá.

Ez is készlet valójában újraolvasni a szöveget, most már az elsődlegesen társadalmi jelentést hordozó fogalmakat szándékosan keresve benne. Olyanokat, mint „feladatkör”, „törvény”, „tisztelet”, nem mintha a használatuk ellen kifogásom lenne, dehogyan, annál kevésbé, mivel nélkülük a szóban forgó írást aligha lehetett volna megfogalmazni. Na de itt van az is még, hogy „nyersanyag” és „végtermék”, ez a két fogalom is társadalmi tevékenységhez, még hozzá a termelő munkához kapcsolódik, elsősorban az iparhoz, melynek keretében egyébként robbantani is szokás, de persze azt máshol is, társadalomellenes céllal is — csakhát végső fokon lehetséges-e bármilyen társadalomellenes tevékenység társa-

dalmi mivoltát kétségbe vonni. Nyilván éppúgy nem, mint a ráksejtek képződésének élettani jellegét.

Végeredményben azonban ugyanez a párhuzam jut kifejezésre magában a *szervezet* szóban is, illetőleg, a fogalom nemzetközi nevében, az *organizmus*ban. Itt azután érdemesnek látszik kicsit hosszabban is elidőzni. Tekintve, hogy mind a „szervezet”, mind az „organizmus” kifejezés két, egymástól látszólag merőben különböző, de mégis szorosan összetartozó fogalmat jelöl.

Ezért is lapozom föl *A magyar nyelv értelmező szótárát* és találok meg a szervezet címszó alatt a következőket:

„Általában egymással szervesen összefüggő, összhangban lévő, együttműködésre képes dolgok összessége.

1. Állati, ill. növényi szerveknek (1) egy egyedet alkotó összessége: élő test, élőlény: || a. Az ember testének felépítése, életműködésének erőbeli állapota; alkot.

2. Vmely társadalmi réteg, osztály, állam érdekeit, illetve vmely meghatározott célt szolgáló szervezett (2) csoport, egyesülés, intézmény. || a. ennek része, szerve (3).

3. Vmely társadalom, emberi társulás v. társadalmi folyamat belső felépítése, rendszere, tagozódása. Nemzetségi, törzsi szervezet; az egyesület, a hatalom, a párt szervezete; a munka hűbéri, kapitalista, szocialista szervezete.”

Lényegében tehát azt kapom, amire számítottam is. Igaz ugyan, hogy három pontba foglalva kettő helyett, ez azonban, mivel a szó társadalmi jelentéstartalmát a 2. és 3. pont együtt rejti magában, a lényegen mit sem változtat. Azon, hogy a nyelv nyilvánvalóan azért jelöl azonos szóval két különböző és külön-külön pontosan körülhatárolható fogalmat, mert felismerte közös nevezőjüket. Mármost az „egymással szervesen összefüggő, összhangban lévő, együttműködésre képes dolgok összességét”. Vagyis ami egyformán vonatkoztatható úgy az élő szervezetre, mint az „élők szervezetére”. Egyáltalán nem ok nélkül alakult itt ki tehát közös fogalom, s nem is ok nélkül vált annak kétféle jelentése egymás tükörképévé.

*

Kitérőre csábító pont ez egyébként. Mégpedig a „melyik volt előbb?” kérdésének felvetésére. Aninak feszegetésére, hogy vajon melyik is lehetett a kettő közül a másik mintája. Mert hát csakugyan: mit is neveztek eredetileg szervezetnek, organizmusnak?

Enre a kérdésemre *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* sajnos édeskevés magyarázattal képes szolgálni. Nyelvújításkor képződménynek, reformkori eredetű kifejezésnek mondván a „szervezet” szót, Kossuthot nevezte meg annak első használójaként. Amiért is nyilvánvaló, hogy az „organizmus” kifejezés eredete és használatkörének alaku-

lása dolgában kellene nyomoznom, ezt illetőleg azonban az etimológiai szótár már nem nyújt segítséget a további búvárkodáshoz. Így csupán valószínűsíteni merem azt a feltevésemet, miszerint a szó, illetve a fogalom eredetileg csak társadalmi jelentés hordozója volt, méghozzá abból kiindulva kockáztatom meg ezt, hogy az ember társadalomszervező tevékenysége, illetve ennek tudatosodása termelte ki a szervezet (organizmus) fogalmát, nyilvánvalóan a munkamegosztással összefüggésben. Am ehhez a fogalomhoz nyilván az élő szervezet speciális funkciót betöltő része, a szerv (*orgánium*) szolgált mintával, s járult hozzá annak létrejöttéhez, hogy aztán az ember, feltehetően az élettan tudománya fejlődésének következtében, ébredjen csak rá: nem csupán a résznek, hanem az azt jelölő szóból képzett egésznek is megvan a maga biológiai mintája... Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a kétféle jelentés kezdetről fogva szorosan összefonódott.

Akárcsak maguk a dolgok is, amelyeket a fogalom jelent, még ha itt az időbeliség kérdése adható válasz jóval egyértelműbb is. Abból adódóan, hogy előbb léteztek élő szervezetek, s csak azután formálódhattak, szerveződhetett belőlük is valami, az „élők szervezete”, társadalmi képződmény, a „szervezetek szervezete”, hogyha úgy tetszik. Következésképpen az élővilágban előforduló minden társulás, tehát az emberi társadalom is, egyfajta szuperorganizmus, felettes szervezet, vagyis a társadalmi értelemben használt szervezet-fogalom magasabb kategóriát jelöl, nagyobb egységet a szerveződés hierarchikusan felépült piramisában. Amiért is a kettő közötti hasonlóság folytán mi sem természetesebb, mint a nagyobb számára a kisebb (de semmivel sem egyszerűbb!) képezzen mintát. Kézenfekvő mivolta ellenére, vagy inkább belőle adódóan, nem kevés félreértést okozva.

Tekintve hogy a kettő között jelentősek a különbségek is. Mondhatni, alapvetőek, lényegbeliek.

*

Egyelőre azonban maradjunk inkább a hasonlóságnál. Most már a kettős jelentőségű fogalom kialakulása kérdésének mellőzésével, a kettőt egybekapcsoló közös elvet keresve.

Abból indulva ki, hogy a szervezet fogalmának definíciója, az „együttműködésre képes dolgok összessége” elkerülhetetlenül egyfajta központi irányítottságot tételez föl, méghozzá „progresszív” módon. Vagyis minél inkább érvényes az élőlények valamely csoportjára, populációjára ez a meghatározás, legyen szó akár sejtekről, akár emberekről, annál inkább mondható az szervezetnek is. Egységként való működése, összehangolt cselekvésre való képessége voltaképpen centralizáltságának függvénye, ami viszont óhatatlanul szervezőket és szervezeteket, irányítókat és irányítottakat feltételez, „csúnya” szavakkal élve, parancsolókat és engedelmeskedőket — nemcsak a szociális képződmény, hanem az élő

szervezet esetében is. Sőt az utóbbiban igazán, mivel ez az elv nagyon is az élő szervezet esetében mutatkozik meg maradéktalanul, a maga vég-sőkig következetes formájában, egyúttal pedig ellentmondásoktól és feszültségektől mentesebben is. Oly mértékben, hogy az élővilág evolúcióját, ebből a szemszögből nézve, úgy is felfoghatjuk, mint a központosítás fokozódásának szakadatlan folyamatát, a mind centralizáltabb szervezetű élőlények megjelenését. Alkár még az egysejtűek világában is, amelyen belül a legkezdetlegesebb, sejtmag nélküli sejtekkel szemben a sejt-maggal rendelkezők képviselik a fejlődés magasabb fokozatát, hogy azután a soksejtű állatok körén belül ugyanez a centralizálódás ismét-lődjön meg a mind központosítottabb felépítésű idegrendszerrel bíró fajok megjelenésének folyamatában, egészen az állatvilág legfejlettebb képviselőjének, az embernek, a piramis csúcsát képező „teremtés koronájának” létrejöttéig. Ami éppen e folyamat betetőzésésképpen kialakult tudatának, „minden tudatot legfejlettebbjének” (azért így, mert a tudomány ma már egyre inkább kénytelen elismerni az állati tudat létezését is) köszönhetően emelkedett az élővilág csúcsára, s válhatott — ugyan-csak nagyképp és napjainkban kellemetlen mellékft is kiváltó szóval élve — a „föld urává” is egyúttal. Mint ahogy ugyanez a szabály lát-szik érvényesnek lenni az emberi társadalomra, illetve a történelemre is vonatkoztatva. Olyan történelmi jelenségek esetében mindenképpen, mint amilyen a munka- vagy államszervezés, amelyek kapcsán hatásosság szempontjából a hierarchikus felépítés jelentősége tagadhatatlan.

Amiért is, ha közös elvet keresünk, kikerülhetetlenül a hierarchia fo-galmával találjuk szemben magunkat.

Azzal a szóval tehát, amely az Idegen szavak kéziszótára szerint az alábbiakat jelenti:

„1. rangsor; egymás fölé rendelt hivatalok, tisztségek rangok szigorúan megállapított és betartott sora. 2. ilyen fokozatokra épített társadalmi vagy foglalkozásbeli rendszer. 3. a katolikus egyházi hatalom birtoko-sainak bizonyos rendfokozatokba osztott összessége.”

Ebből pedig első pillantásra nyilvánvalónak tetszik, hogy egyértel-műen társadalmi eredetű fogalommal van dolgunk. Közlebbbről is megha-tározva egyházi, papi eredetűvel, mivel a „hier”, „hiero” kezdetű szó-összetételek általában is ilyen jelentésre, illetve eredetre utalnak, vagy-is a hierarchia eredetileg „szent hatalmat”, „papi uralmat” jelentett, je-lentéstartalma, számos más kifejezés „imperialista” expanziójához hason-latosan, később bővült ki. Ezért is merészelem most a szokottnál is áll-talánosabb értelemben használni, túlmutatva az emberi társadalom kere-tein, sőt nem csupán más élőlények szociális képződményeire vonatkoz-tatni (amint az az állatok életmódját tanulmányozó etológia tudományá-ban már szokásos), hanem az élő organizmus belső felépítésére is ha-sonlóképpen.

Nem mintha különösen rokonszenves fogalomnak találnám. Dehogya,

inkább viszolygok tőle. Szinte a „szabadság nevében” is berzenkedve, amiért így elém állva arra kényszerít, hogy elismerjem jelentőségét. Alkár külön amiatt a rokonság miatt is, amelyet a bürokrácia fogalmával tart, még pusztán „korom gyermekeként” is ellenszenvesnek érezve az alá-, illetve fölérendelt kapcsolatokat — elvégre napjaink szellemiségére mindenekelőtt az egyenlőség, a mellérendeltség követelményként való hangsúlyozása a jellemző, sokszor a megszállottságig menően, de semmiképp sem ok nélkül.

Csakhogy a tények — tudvalevőleg — tények maradnak. Akkor is, ha mélyen sajnálatosnak érezzük őket.

Még attól is függetlenül, hogy az élő szervezetnek és a társadalomnak ebben az egybevetésében, amire most vetemedem, mindenképpen van valami konzervatív sajátosság is. Éppen mert a társadalomnak ez az élő szervezetként való szemügyre vétele mondható hagyományosnak, ám ilyenként éppen kézenfekvő volta miatt található meg Platónnál és Arisztotelésznél éppúgy, mint a középkor keresztény gondolkodóinál, Augustinusnál, Aquinói Szent Tamásnál, hogy a felvilágosodás és a polgári forradalmak korában átmenetileg háttérbe szorulva, a pozitívizmus képviselőinél, Comte-nál, Taine-nél, Herbert Spencernél éledjen újra — éppen az általuk létrehozott és művelt szociológia tudományában, annak sajátosan biológikus szemléletében, melynek alapját éppen a társadalomnak élő organizmusként való felfogása képezte. Legfőképpen annak kollektív, funkcionális rendjét hangsúlyozva, annak tiszteletben tartását követelve, s egyensúlyt felborítóan károsnak és károsnak nyilvánítva az osztályharc és a forradalmi törekvések minden formáját, csupán a lassú evolúciónak, illetve a fejlődés felülről való irányításának engedve teret a társadalmi változásokban. Alapjában véve azt a történelmi jelenséget tükrözve, hogy ez az organikus-funkcionális szemlélet általában olyankor kerül előtérbe és válik domináns ideológiai tényezővé, amikor egy társadalom, illetve annak vezető rétege, védekező állásba helyezkedve, mindenekelőtt stabilitásra törekszik, a meglévő állapotok fenntartására. Tudatosan vagy tudattalanul annak tökéletes vagy zökkenőmentesen tökéletesíthető voltát hirdetve, vagy éppen jól beváltságát bizonygatva, pusztán a létezés tényéből is erényt faragva, s ekképpen egyfajta kollektív, egyén feletti szemléletből kiindulva, olykor transzcendens célokat is hangsúlyozva, már-már valami felettes kollektív tudat létezését is feltételezve. S ez a szemlélet voltaképpen századunkban is kísért még, legszélsőségesebb formában a fasiszmus ideológiájában mutatkozva meg (a nép minden, az egyén semmi), nem egészen idegen azonban a szocializmus torzult formájától sem, pl. a kulturális forradalom Kínájától (az ember célja nem lehet más, mint kis csavaroként működni egy nagy gépezetben), mint ahogy nem idegen a modern kapitalizmus gyakran pszichológiai töltésű ideológiáitól és attól a belőlük fakadó kifinomult manipulatív gyakorlatától sem, amely az individualista magatartásformá-

kat igyekszik kórosan deviánsnak nyilvánítani, s ennek megfelelően betegségként kezelni. Végső fokon tehát ez a szemlélet valamennyi változatában oly mértékben a társadalom és az állam modelljének tekinti az élő szervezetet, hogy a kétféle szervezet-fogalom közötti alapvető különbségekről szinte nem vesz tudomást, vagy ha mégis érzékeli őket, jelentőségüket igyekszik alábecsülni. Más szavakkal: azt emeli modellé, ami legfeljebb csak hasonlatosság, amiért is a kettő közötti párhuzam értéke sem igen lehet több tetszetős hasonlatnál, amely ilyenformán sántít is mindjárt. Úgyhogy a ráépített elmélet kezd csak el sántítani igazán.

Még hozzá a kívülálló szemében nemegyszer szinte komikus hatást is keltve. Elsősorban átlátszósága folytán.

Főleg olyankor, ha az irányító, a szervező, a parancsoló, tehát a hierarchia felsőbb régióiban helyet foglaló „csendre ünti” a beosztottat, az alul lévőt. Mintegy elképpén szólva le hozzá: „Ne fészkelődj, ülj a fenekeden és végezd a dolgodat, láthatod, hogy én is ezt teszem.” Tekintve, hogy annak válasza „könnyű neked, lennél csak te az én helyemben”, szükségyszerűen a helycserére vonatkozó indítványt rejti magában. S ebben a párbeszédben, úgy tetszik, a kétfajta szervezet közötti alapvető különbség jut kifejezésre, éppen mert az élő szervezeten belül az egyes részek közt sohasem kerülhet sor hasonló dialógusra, mivel az állati vagy emberi szervezet egyetlen máj- vagy zsírszövetjének sem „juthat eszébe”, hogy de jó is volna egy idegsejt helyében lenni. És persze olyasmit sem „képzeltet magáról”, hogy képes lehet az idegsejt funkciójának betöltésére. Abból az egyszerű tényből fakadóan, hogy élő szervezet esetében tudata (ha egyáltalán van) mindig az egésznek, szociális képződmény, szuperorganizmus esetében viszont csakis az egyes részeknek, a „sejteknek” lehet — az egyedeknek. Más szóval, a kettő esetében az átélő és cselekvő szubjektum, fejlett szervezetek esetében, a tudat, eltérő szinten helyezkedik el, következőképpen az érdek is a hierarchikus építmény más emeletén mutatkozik meg.

Ezért létezhet az élő szervezetben a rész az egészért. Szemben az élők szervezetével, ahol az egész létezik a részek kedvéért.

*

Érdekről esett szó az előbb, ez pedig óhatatlanul egy vele rokon fogalmat vet felszínre. Mégpedig az önzés fogalmát, jobban mondva az önzés kérdését.

Erre a pontra érkezőre ugyanis könnyen hajlamosak leszünk arra, hogy ezzel a sajátosan emberi és morális értékítéletet is magában hordozó fogalommal operáljunk. Úgy, mint az „emberi természet” legfőbb jellemzőjével, olyasmivel, ami a tehetetlen karszétválás melletti képmutató sajnálkozásra éppúgy alkalmat adhat, mint az emberi társadalmon belüli létért való küzdelem igazolására, végső fokon tehát az elnyomás és a kizsákmányolás örök és megváltoztathatatlan voltának hirdetésére. Nem-

egyszer azonban szemrehányásként is elhangzik, mégpedig az organikus felfogott társadalom harmonikusnak vélt rendje megbolygatása kapcsán, gyakran irigység emlegetésének kíséretében. Ki nem mondottan is mintegy arra utalva, hogy bezzeg az élő szervezet részei — szervei vagy sejtjei — mentesek minden önérdektől, önzéstől.

Lévén az élő szervezet sejtjei csakugyan „önzetlenek”. Vagy éppen „önfeláldozók” is — ahogy az például a szervezet immunrendszerének részét képező és a szervezetet „életük árán” is védő fehérvérsejtek esetében történik.

Holott ez is látszat csak. Illetőleg addig mondható érvényesnek mindössze, amíg az önérdék vagy az önzés fogalmát a tudattal kapcsoljuk össze. Mivel, ha meggondoljuk, a tudat valójában csak az önérdék megfogalmazásának képességét jelenti, azt hozva felszínre, ami eleve megvan, azt, hogy minden élő szervezet önmaga fenntartására törekszik, s ami ilyenformán kezdettől fogva sajátossága az élő anyagnak. Ilyenként pedig végső fokon a tehetetlenség törvényéből vezethető le, abból, hogy az anyag mintegy „önsúlyánál fogva” meglévő állapotának és helyzetének megőrzésére törekszik, mindig a legalacsonyabb energiaszint felé tendál, amiért is az élő anyag aktivitása úgy is felfogható, mint az egymással szemben álló és egymást kiegyensúlyozó tehetetlenségi tényezők, kölcsönhatásának eredménye, úgyhogy az élet jelensége ilyenformán mintegy a mennyiség minőségbe való átcsapását is demonstrálja. Amiért is ennek tükrében az ember önzése már nem is specifikus emberi tulajdonságként jelenik meg előttünk, hanem mint olyan vallami, ami az anyag természetéből alapvetően adódik, s aminek az emberi önzés, annak akár legszörnyűségesebb megnyilvánulásairval is együtt, „legmagasabb rendű” formája csupán — ám egyúttal olyan sajátosság is, aminek meghaladására, esetenként és kisebb-nagyobb mértékben, csakis az ember mutakozhat képesnek. Éppen tudatának köszönhetően. Vagyis paradox módon itt még az a helyzet is előáll, hogy ilyenformán a vallásos gondolkodóknak az a felfogása is igaznak tetszik, amely a lélekkel szemben a testet, vagyis az anyagot tekintni bűnös szubsztanciának, bármennyire is nem tartjuk a „lelket” önálló létezőnek, hanem bonyolult életfunkciók, tehát az anyag legmagasabb fokú szerveződése eredményének. Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy az önérdeket, vagy ha úgy tetszik, az önzést, az élő szervezet legalvetőbb tulajdonságának kell tekintetünk, amiért is abszolút önzetlenséget, illetve önfeláldozást elvárni az embertől sem lehetséges. Társadalom, állam létét alapozni rá pedig egyenesen abszurdumnak hat.

Mündeből tehát az következik, hogy az élő szervezetben ha látszólag találkozunk is önzetlenségre és önfeláldozásra emlékeztető jelenségekkel, lényegüket tekintve azokban a részeknek az egészsel való alárendelődése jut kifejezésre, voltaképpen a központi szabályozó mechanizmus kényszerítő ereje következtében. Mivel a részek, pl. a soksejtű szervezet sejt-

jei, a maguk lehetőségein belül nagyon is „önző módon” viselkednek, pontosabban annyira viselkednek így, amennyire azt nekik „megengedik”. Minden „lelkifurdalás” nélkül elszívják tehát a számukra megfelelő tápanyagokat a szervezet azon részei elől, amelyekre azoknak sokkal inkább szükségük lehet az egész szervezet fennmaradása szempontjából, illetve csak akkor nem veszik ezt, ha olyan molekuláris lekötésben találkoznak velük, amelynek lebontására képtelenek, mivel nem rendelkeznek az ehhez szükséges enzimekkel. Vagyis a központi szabályozó mechanizmus éppen ezeknek a lekötéseknek a segítségével gondoskodik — dehogyan az „igazságos” elosztásról, hanem elsősorban a leginkább létfontosságú szervek ellátásáról, válságos körülmények közt a kevésbé fontosakat könyörtelenül pusztulásra ítélve. Ennek megfelelően szabályozva pl. a vérkeringést hidegben, eleinte ugyan fokozva a periférikus vérrellátást, tágtítva a hajszálereket, finom izomremegtetés révén is gondoskodva a fokozott hőtermelésről, ám ha ez nem bizonyul elégségesnek, később már a szervezet belsejében tartja a vért, „beletörődik” a végtagok lefagyásába. De nemcsak az ezt szabályozó vegetatív idegrendszer működik így, hanem a központi idegrendszer magasabb régiói is: ezért rágja le a róka a lábát, ha csapdába szorult. Végso fokon pedig maga az ember is ezért egyezik bele valamely testrészének amputálásába. Illetőleg megteheti azt is, hogy a biztos pusztulás veszélyének esetében sem egyezik bele — nagyobbak ítélve meg a veszteséget a nyereségnél. De ez már a tudat- az értelem felülbíráló működése itt — anélkül, hogy az önérdeket hatályon kívül helyezné, mivel az élet helyett a halált választva, annak csupán tárgyát, illetve célját változtatja meg. Maga a belső szabályozó mechanizmus működése azonban mindig az élet körömszakadtáig való fenntartására irányul, olyankor is még, amikor annak már „semmi értelme”. Ugyhogy a „legfelsőbb vezetést” akár szintén önzőnek mondhatjuk — amennyiben nem vesszük figyelembe, hogy „nem is tehet mást”. Tekintve, hogy a központi idegrendszer, illetve az agy, kiváltságos helyzetben van, olyan mechanizmussal rendelkezik, hogy az utolsó pillanatig a maga számára biztosítja a szükséges tápanyagokat, tehát még olyankor is, amikor más létfontosságú szervek pusztulása folytán maga is csak a pusztulás sorsára juthat. Amint arról Hanna Krall *Egy lépésre az Üristentől* című könyvében is olvashatunk: itt esik szó ugyanis a varsói gettólakók egy orvoscsoportjáról, amely az éhhalál áldozatainak boncolása során minden szerv szöveteiben súlyos elváltozásokat tapasztalt, egyedül az agyszövetben nem.

Mindez egyébként az élő szervezet és az élők szervezete közötti hasonlóságot, lényegében a hierarchia működési elvének általános érvényűségét, illetve a központosított felépítés hatékonyságát bizonyítja. Csak hogy éppenséggel az önzetlenség minden megnyilvánulásának kizárásával, végso fokon azt bizonyítja, hogy az élő szervezet ugyanúgy az önérdkek (részérdek) szabályozott és egyensúlyban tartott rendszere, mint

maga az emberi társadalom is. Éppen csak sokkal tökéletesebb minden valaha létezett, ma létező vagy egyáltalán elképzelhető társadalomnál.

Mégpedig a részek és az egész már említett eltérő viszonya következtében. Annak folytán, hogy az élő szervezet mindig mint egész rendelkezik, ha nem is mindig tudattal vagy „énnel”, de feltétlenül olyan fokával a központosítottságnak, hogy maradéktalanul egységként reagálhasson mindenre, ami benne vagy körülötte történik, s ennek folytán egységes szubjektumként funkcionáljon. Ellentétben minden szuperorganizmussal, szociális képződménnyel, ahol az élethelyzetek megélésére képes szubjektum mindig az egyed, az alkotóelem. Illetőleg, s nyilvánvalóan ez a lényeg itt, nem kétféle szubjektum létezik, hanem csupán egy két különböző szerepben, attól függően, honnan is nézzük. Mert ami az egyik viszonylatban „én”, tudat vagy legalábbis egészet képező reflexmechanizmus, a másikéban csak anélkül része valaminek, hogy a többi résszel együtt a dolgokat egységesen is érzékelni és megélni képes, objektíve is létező „szuperszubjektumma” szerveződhetne. Mintegy a társadalom vagy éppen az állam „énjévé”. Mert ilyesmi nincs — illetőleg feltételezni ugyanannyi, mint Istent feltételezni.

És hát valóban. Ebből a szempontból nézve az istenképzet voltalképpen nem is más, mint egy ilyen „társadalmi én” hipotézise. Ohaja és vágyképe annak, ami legfeljebb csak jó volna, ha létezne. Aminek hiánya egyébként a szuperorganizmus, a szociális képződmény ilyen értelmű tökéletesedésének határait is megszabja egyben. Mindannak a határait tehát, amit a részként egzisztáló egyed (egyén), éppen mert ő az átélő szubjektum, ő az „én”, bizonyos ponton túl mindenképpen nyomasztó teherként, ránehezülő idegen hatalomként élhet meg csupán. Szükségszerűen védekezve ellene, nemegyszer elégedetlenséget kifejező „rákos” viselkedéssel.

*

Sajátos ellentmondásnak tetszik különben, hogy a „rákosnak” minősíthető jelenségek, vagyis az elégedetlenkedés, öngedetlenség okait általában éppen a szuperorganizmus tökéletesedésének határai rejtik magukban. Illetőleg azok a különbségek, amelyek a kétfajta szervezet alapvetően eltérő lényegéből fakadnak — vagyis az egyén, az egyének csoportja, valamely elnyomott vagy magát annak érző réteg, osztály, csomóképp sem azért lázad, mert túllontúl is tökéletesnek érzi azt a társadalmat, amelyben él, azt az organizmust, amelynek részét képezi. Hanem éppen ellenkezőleg: tökéletlennek. Számára ugyanis a tökéletesség mércéje csakis az lehet, hogy ő miképpen él, hogy érzi magát a számára adott társadalomban. Ami végeredményben azt jelenti, hogy az élők szervezetére vonatkoztatva a tökéletesség mércéi merőben mások, középpontjukban sokkal inkább az igazságosság, az egyenlőség elve áll, semmint a zökkenésmentes

funkcionalitás kérdése. Függetlenül attól, hogy az így értelmezett, tehát az egyenlőség és igazságosság elvén alapuló tökéletesség közelebbjutása a megvalósuláshoz sokban funkcionális tökéletesség kérdése is egyúttal. Ezt azonban az egyén, helyzeténél fogva, hajlamos elhanyagolni, illetve jelentőségét akkor érzékeli csak igazán, ha szervezőként léteznek, irányítóként működik, valamiképpen hatalom birtokában van. Elkkor viszont, kedvezőbb helyzetéből adódóan és érdekeinél fogva, hajlamossá válik rendben lévőknak találni a dolgokat, illúziókat táplálni a fennálló állapotokat illetőleg, önmagát ámítani vagy — másokat csupán. Esetleg azt vallani és hirdetni csak, hogy a „rendszer”, a szervezet korántsem tökéletes ugyan, de sajnálatos módon nem is lehet az. Más szavakkal: a létezőt tekinteni az elképzelhető világok legjobbjának.

Ez azonban más kérdés. Úgyhogy amikor itt tökéletességről esik szó, mindenképpen funkcionális tökéletességet értünk alatta. Ilyen szempontból tekintve a társadalomra, minden társadalmat és bármilyen szociális képződményt az élő szervezethez viszonyítva látunk tökéletlennek.

A már említett legfőbb különbségen túl, az egyéb különbségek közül is számba véve néhányat.

Nem utolsósorban az egészet egybentartó kohéziós erő kérdését. Azt, hogy ez a kohézió az élő szervezet esetében összehasonlíthatatlanul nagyobb, sokkal inkább kényszerítő erejű, lényegében felbonthatatlan.

Legfőképpen annak folytán, hogy az élő szervezet mindig pontosan körülhatárolt. Annyira, hogy a biológiában nem ok nélkül nyert polgárjogot a „doboz” kifejezés annak a keretnek vagy inkább edénynek a jelzésére, amely az élő szervezetet, annak minden belső folyamatával együtt, behatárolja, magába rejti. Voltaképpen a szervezett anyagnak azt a dinamikus egyensúlyi rendszerét tartalmazva, amely ugyan szakadatlan anyagcsere és információ kapcsolatban áll a külvilággal, de amely külvilág már nem képezi az élő szervezet részét, illetőleg az válik csak belőle a szervezet részévé, ami bekerül a „dobozba” és beléje épül, s akkor szűnik meg annak része lenni, mikor eltávozik belőle. Vagy akár még élő anyagként is kiszakad belőle vagy leszakad róla, ami többnyire a levált rész pusztulását is jelenti, de még ha nem is ez a helyzet, ezek a részek már akkor sem a szervezet részei többé. Ebből a doboz voltából fakadóan aztán az élő szervezet, ha képes rá, helyét is mindig mint egész változtatja meg, s ugyanígy térbeli kiterjedésének és összehúzódnásának lehetőségei is erősen korlátozottak. Ellentétben a szociális képződménnyel, amelynek rendszerint (de nem feltétlenül!) szintén megvannak a maga térbeli, földrajzi határai, alkotóelemeinek helyzete azonban ezeken belül sohasem teljesen helyhez kötött, a részét képező egyedek többé-kevésbé mindig „szabadon” mozognak benne, egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedésük szünet nélkül változik, sőt az egyedek, időlegesen vagy végérvényesen, belőle ki is léphetnek — úgy is, hogy minden térbeli eltávolodás ellenére, továbbra sem szűnnek meg annak

részét képezni, de úgy is, hogy minden közösségi kötetléket megszakítva, más közösség részévé válnak. Vagy esetleg ott is maradnak a „helyszínen”, mégis kiszorulnak belőle. Nem szólva arról, hogy az egyed egyidejűleg több közösség részét is képezheti, s rendszerint képezi is, hogy valójában hányát, végső folkon attól is függ, mit tekintünk közösségnek, szociális képződménynek, szuperorganizmusnak, illetve, hogy éppen adott nézőpontunkból hányat is veszünk számba. Mindez együttvéve pedig azt is jelenti, hogy a szervezet fogalmának szociális értelmezése, szemben a biológiai fogalommal, sokkal inkább absztrakciói csak.

Ezzel az absztrakcióval, illetve a szuperorganizmus „lazaságával” függ össze aztán a biológiai, illetve a társadalmi szervezet belső információs rendszerének, kommunikációs mechanizmusának eltérősége és különböző hatékonysága. Tekintve, hogy az élő szervezeten belül lényegében két „kommunikációs csatorna”, illetve kódrendszer ismeretes. Ezek közül az egyik, a hormonális szabályozás rendszere, tehát a vegyi, molekuláris üzenetovábbítás, mindjárt a kezdet kezdetén kialakult, így szinte az élet jelenségével egyidős, kezdetlegesebb vagy fejlettebb formájában tehát minden élőlényben (vagyis a növényi és állati szervezetben egyaránt) megtalálható. Míg vele szemben a másik, az információk elektromos impulzusok útján történő továbbítása csupán az állati szervezetben létezik, és az idegrendszer meglétéhez kötődik. Emellett pedig az üzenet mindkettőben „küépített vezetékeken”, a vér- és nyirokereken útján, illetve az idegpályák közvetítésével jut el céljához. Vagyis az élő szervezet kommunikációs apparátusa ilyenformán a telefon- vagy távíróhálózatra emlékeztet, szemben a szociális képződmény rádióra emlékeztető rendszerével, mivel közege azonos az élőlények életterét képező életközeggel. A vízzel vagy a levegővel tehát, amelyek tulajdonságaikból fakadóan vagy aktívan, azaz kibocsátott szaganyagok esetében áramló mozgásuk révén, hanginformációk esetében rezgőmozgások által vesznek részt az információtovábbításban, vagy pedig — optikai jelzések esetén — passzívan csupán, annyiban, hogy nem képeznek akadályt a fényhullámok számára. Ekképpen közvetítve az információkat többé-kevésbé fejlett, de mindenképpen autonóm egészet képező élő szervezetek közt, amelyek, ha már hallanak és látnak, hangot tudnak adni, jelzésszerű mozgások leadására és vételére képesek, meglehetősen bonyolult szervezetek is, úgyhogy feltehetően a tudat valamilyen formája is pisllákol bennük. Amiért is az a kommunikációs rendszer, ami az egymás közötti üzenetváltozást lehetővé teszi számukra, voltaképpen sokkal tökéletlenebb és kezdetlegesebb annál, ami bennük van, ami szervezetük működését biztosítja. Ez a „belső” információrendszer ugyanis, még ha nem is mentes egészen a zavaroktól, hiszen tudjuk, hogy az öröklődést hordozó anyag, vagyis a gének átadásában, illetve a fehérjeépítésben is előfordulhatnak „másolási hibák”, s ekképpen „téves üzenetek” is (ennek következménye a rák is végeredményben), alapjában véve kiváló hatásfokkal működik,

még hozzá alighanem azért, mert itt az üzenet tartalma mindig egyértelmű és pontosan meghatározott, voltaképpen egyszerűnek mondható. Vagyis a kommunikáció egész rendszere mindig annyira egyszerű részfeladatokra lebontott, hogy a végtelenül bonyolult egésznek a működését éppen ez a lebontottság teszi lehetővé. Emellett a „munka” jellege, amit az üzenetváltásnak szabályoznia kell, állandónak mondható, a feladatok bejáratottak, ismétlődőek, úgy is mondhatnánk, rutinszerűek, hála annak a genetikai programnak, mely a szervezet felépítését eleve meghatározta.

Ez a program ugyanis, még ha nem is jelent „felettes tudatot”, még ha nem is „én”, nem is ész, nem is értelem, úgy működik, mintha az lenne.

Ugyhogy hozzá képest az élő egyedek közötti információcsere mechanizmusa, minden „nyelv”, még a tagolt emberi beszéd is, úgy tűnik, joggal mondható tökéletlennek. Tökéletlen kapcsolatnak a tökéletesek között.

Abból eredően is, hogy az üzenet itt a valóságnak mindig valamilyen leegyszerűsített jelzését, képletét tartalmazza csak, nem utolsósorban azért, mert a gyors reagálás érdekében gyorsan felfoghatónak, rövidnek is kell lennie, tehát viszonylag kevés információt tartalmazhat csak, mivel a többi közlést továbbíto üzenetváltás mindig azzal fenyeget, hogy késést okoz, alulmarad az idővel folytatott versenyfutásban. Így a kommunikáció mindig hatalmas hibaszázalékkal működik, mégpedig minél fejlettebb, vagyis bonyolultabb felépítésű valamely közösség, annál inkább rövidzáratokkal teli, félreértésekkel terhelt, s minél gyorsabban fejlődő és változó közösségekről van szó, annál nagyobb mértékben, mivel így sokkal kevésbé beszélhetünk rutinfeladatokról, némileg a genetikai programokra emlékeztetően a kulturális hagyományok meghatározta „bevált” megoldásokról. Vagyis az elképpen gyorsan változó helyzeteket a hierarchia „illetékes” régiói nem csupán kevés értékeli ki és reagálják le, hanem sokszor hibásan is egyúttal. Nemcsak a jelrendszer marad el tehát a „dolgok” fejlődése mögött, hanem a „dolgok” megértése is éppen a jelrendszer tökéletlensége miatt, ami aztán magára a jelrendszerre, a kommunikálás eszközére is újra visszahat — még tovább fokozva annak lemaradását, voltaképpen a szakadékot növelve a kívánatos és a valóságos közt, a részek önállósulását, öncélúságát. Következésképpen az élő szervezetekből szerveződött vagy szervezett szuperorganizmus már csak kommunikációs rendszerének tökéletlensége folytán sem érheti el az összehangolt működésnek, a funkcionális egységnek azt a fokát, ami az élő szervezetre jellemző.

Különösen szembeűnő ez, ha a kétfajta organizmus negatív visszacsatoláson alapuló egyensúlyfenntartó mechanizmusait vetjük egybe. Mert ennek tükrében ez a szabályozórendszer a szuperorganizmusban, főleg, ha a társadalom vagy az állam egészét tekintjük annak, egyenesen kezdetlegesnek, „primitívnek” mondható. Maga az élő szervezet ugyanis éppen ilyen negatív visszacsatolási rendszerek egymásba épült és össze-

hangolt sokasága révén biztosítja belső egyensúlyát, végső folkon fennmaradását. Olyanféle szabályozó berendezések révén, amilyen egy hűtőszekrény vagy elektromos fűtőtest termostátja is, melynek működése azon alapszik, hogy a berendezést be- és kikapcsoló központ folyamatosan értesül a hőmérséklet ingadozásáról, s ennek megfelelően tartja fenn a kívánt szint állandóságát. Ez a szint tehát mindig egy kicsit ingadozó, ám minél kisebb ez az ingadozás, annál inkább mondható a szabályozórendszer tökéletesnek. Amennyiben viszont a hőfok növelése vagy csökkentése a kívánatos, ez már egy „felettes szerv” közbelépését igényli, példának esetében azt, hogy az ember igazítson a hőszabályozón. Mint ahogy lényegében ez történik az ember hormonrendszerének esetében is, amelyen belül a kapott visszajelentések alapján az agyallapi mirigy gondoskodik az egyensúlyról, az állandóságról, amennyiben viszont annak szintjén is változtatni kell, az már „felettesének”, az agyfüggeléknek az „ügykörébe” tartozik. Ebből pedig az lenne itt a legfőbb tanulság, hogy a visszacsatolás elve egyáltalán nem mond ellent a hierarchia elvének, annak, hogy az irányító központ egy-egy szabályozórendszeren belül mindenképpen kiemelt, „kiváltságos” helyzetben van, anélkül, hogy „önkéntesen” járhatna el, vagyis hát eljárását a szabályozandók, az „alárendeltek” helyzete és igénye is meghatározza. És persze elvben a szervezett társadalom hierarchiája is ugyanígy működik, illetve többé-kevésbé a gyakorlatban is, mivel még a legelnyomóbb vezetés sem mellőzheti az elnyomottak legelemibb szükségleteit. Viszont a határfok az élő szervezettel összehasonlítva még akkor is rossz, ha az elképzelhető legrátermettebb vezetést az elképzelhető legjobb szándék vezérli, illetve, ha a vezetettek „öntudata” és kötelességtudása sem hagy maga után — emberi mértékkel mérve — semmiféle kívánnivalót. Amiért is a fentiek értelmében, vagyis a részek önérdeke és az információrendszer tökéletlensége folytán, a szervezett társadalomban egyetlen visszacsatolási rendszer működése sem maradéktalanul konfliktusmentes. Annnyira nem, hogy még a legolajozottabb működés is akkora hibaszázalékkal megy végbe, hogy ez a határfok az élő organizmuson belül halálos kórral lenne egyenértékű, ami végső fokon azt jelenti, hogy ennek az összehasonlításnak a tükrében szemlélve az egészséges állapot egyenlő a nem létezővel. Azzal, amit csupán elképzelünk magunknak, amit óhajtunk, de aminek a megvalósulásától egyben rettegünk is: azonos az utópiával.

Vagyis ami élő szervezet esetében normálisnak, tehát a leggyakoribb állapotnak számít, az a szociális szervezet esetében nemhogy kivétel lenne, hanem valami soha el nem érhető eszményi állapotként lebeghet előttünk csupán. Feltéve, hogy a két szervezet-fogalom vonatkozásában az egészséges állapotot azonos mércék alapján határozzuk meg — aminek helyességében kételkedni egyébként komoly okaink is lehetnek. Függetlenül attól, hogy konzervatív ideológiákkal találjuk-e egy táborban magunkat, hiszen az ilyen ideológiák hordozóira, amikor „egészséges” vagy

„beteg” társadalmat emlegetnek, egyáltalán nem a fenti utópikus fogantatású maximalizmus a jellemző, sokkal inkább a megállapodottnak, a hagyományosnak, a „jól beválttnak” egészségesként való emlegetése. Csak-hogy ennek a kétféle egészségmérceének az elfogadása már egészségben is megkérdőjelezi a társadalomnak azt az összehasonlítását az élő szervezettel, amiről itt szó van most. Sőt, ha ehhez hozzávesszük még a hatékonyság fogalmát is, azt, hogy ez a fogalom az élő szervezet esetében pontosan meghatározott, s értéke nem mérhető másképpen, csakis azon, hogy mennyire biztosítja a szervezet fennmaradását, ellentétben a társadalommal, melynek kapcsán azt is meg kell kérdeznünk, mi is ez a hatékonyság, hogy a pusztá fennmaradásán túl, milyen irányba is kívánunk hatni, akkor valójában „teljes pompájában” kibontakozik az a fogalomzavar, ami ebből az összehasonlításból adódik.

Úgyhogy most már az is felmerül, van-e egyáltalán értelme ennek az egybevetésnek. Szolgálhat-e bármiféle tanulsággal is.

Am úgy tetszik, vallamennyire mégis. Mivel a hierarchia ennek ellenére alapvető vonása a szervezethez, a szervezet fogalmától semmiképp sem elválasztható.

Annak a különbségnek ellenére is, amiről eddig nem esett még szó. Mármost a specializáció, illetve a szelekció különbözőségéről a kétfajta szervezetben. Arról, hogy az élő szervezet sejtjeinek specializálódása, különböző szövetekbe való rendeződése, valamint az egyes szervek és szervrendszerek kialakulása ugyancsak a genetikai program alapján játszódik le, méghozzá a magzati élet egészen korai szakaszában, végső folkon tehát eleve adott. Amiért is itt képtelenség olyasmit feltételezni, hogy valamelyik idegsejt irányító funkcióját netán zsírsejt tölti be. Az emberi társadalomban viszont...

De ez már a hierarchia szerveződésének kérdését érinti az élők szervezetében — legyen akár szó állatok csoportjairól vagy az emberi társadalomról.